

نقش بصیرت افزایی در سلامت اخلاقی خانواده از منظر نهج البلاغه

پروانه سادات نوربخش^۱

چکیده

خانواده بنیان اصلی جامعه و مهم ترین کانون آرامش، تعادل، شکل گیری شخصیت انسان ها و همچنین هسته اول سازمان ها و نهاد های اجتماعی به شمار می رود، از این رو تأثیر مستقیم و نقش مهمی بر تحولات و رخداد های جامعه خواهد داشت. پژوهش حاضر به منظور بررسی جایگاه بصیرت افزایی در سلامت اخلاقی خانواده از منظر نهج البلاغه؛ به شیوه توصیفی- تحلیلی و استخراج داده ها از کتاب نهج البلاغه به عنوان مهم ترین متن منتسب به حضرت امیرالمؤمنین(علیه السلام) نگاشته شده است. حاصل بررسی این نوشتار این است که، بصیرت در سلامت اخلاقی خانواده، با عواملی فزونی می یابد همچون: ذکر و یادحق، تقوا و رشد شخصیت معنوی اعضای خانواده، تهذیب نفس، تمسک به قرآن، نفی وابستگی های مادی، مباشرت با اهل حق و پیمودن راه اهل بصیرت (امامان معصوم علیهم السلام)، عبرت گرفتن از تاریخ و آثار گذشتگان، تفکر و اندیشه تبیین شده است.

کلمات کلیدی: بصیرت، خانواده، سلامت اخلاقی، نهج البلاغه

۱. دانش آموخته سطح ۲ مدرسه علمیه الزهرا علیها السلام، تهران، ایران

مقدمه

بصیرت امری فراتر از رؤیت ظاهری است و آن عبارت است از ادراک حقایق و رؤیت اشیاء آن گونه که هستند. در واقع به ادراکات قلبی حاکی از حقیقت و قوه تمییز حق از باطل اطلاق می شود. این امر از طریق عبرت آموزی از براهین و محبت های آشکار الهی و نیز تدبّر و تفکر در آن کسب می شود. بصیرت بینایی و هوشیاری و رسیدن به درجه یقین است، که به اذن خداوند در قلب انسان و توسط عواملی ایجاد می گردد که او بوسیله آن از نگاه سطحی به امور، عبور و به ژرفای مسائل نظر می کند، البته بصیرت ایجاد شده در قلب آدمی امکان برچیده شدن دارد و به همین منظور نیاز به حفظ و مراقبت جهت دارد.

خانواده از مهم ترین عوامل مؤثر در روابط بینابینی اعضاء و راه رسیدن و دستیابی به اهداف عالی انسانی می باشد. با مشاهده طبیعت نابسامان اجتماع می توان دریافت که اغلب مشکلات و دردها در جوامع به ظاهر پیشرفته فعلی از عدم بصیرت در خانواده می باشد، که با اهمیت خاصی در نهج البلاغه مطرح گردیده است، از این رو، فراوانی این واژه در این کتاب جاوید و تأثیر آن در سلامت اخلاقی خانواده، نشان دهنده ی اهمیت و جایگاه این مفهوم می باشد.

روش پژوهش حاضر با رویکرد توصیفی - تحلیلی و با استمداد از نهج البلاغه به بررسی نقش بصیرت افزایی در سلامت اخلاقی خانواده پرداخته است. و در صدد پاسخ گویی به این مسئله است که عوامل تقویت بصیرت چیست و چه نقش در سلامت اخلاقی خانواده به همراه خواهد داشت؛ که این نقش مبتنی بر نهج البلاغه می باشد.

با این که در خصوص این کتاب انسان ساز پژوهش های زیادی صورت گرفته باید اعتراف کرد که هنوز بسیاری از زوایای این گفتارهای معنوی ناشناخته مانده است. کتب و مقالاتی با عناوین مشابه این موضوع به رشته تحریر درآمده است که از جنبه های دیگری به موضوع بصیرت پرداخته شده که به شرح ذیل می باشد:

- ۱- پایان نامه " بررسی و مقایسه مفهوم واژه بصیرت در نامه های حضرت علی (علیه السلام) با تأکید بر نهج البلاغه " نویسنده: رضیه جاودانی اطهری، ۱۴۰۱
- ۲- پایان نامه "بصیرت از دیدگاه حضرت علی (علیه السلام) با تأکید بر خطبه ۱۵۳ نهج البلاغه، منابع اسلامی" نویسنده: فاطمه روشن بروجنی، ۱۳۹۹
- ۳- پایان نامه "آسیب شناسی آثار غفلت بر جامعه اسلامی در برابر بصیرت از منظر نهج البلاغه" نویسنده: زهرا حاجی رحیمی، ۱۳۹۸

- ۴- مقاله "تأثیر طرح بصیرت افزایی و تعالی معنوی خانواده بر تحکیم بنیان خانواده های شهرک شهید چمران" نویسنده: محمدرضا مبارکی، ۱۳۹۷
- ۵- پایان نامه "واژه بصیرت در قرآن و نهج البلاغه با رویکرد به تفاسیر اهل سنت و شیعه" نویسنده: مسعود زنده بودی، ۱۳۹۵
- ۶- مقاله "معناشناسی بصیرت در نهج البلاغه" نویسنده: عباس مصلائی پور یزدی، ۱۳۹۳
- ۷- مقاله "مهم ترین عوامل سلبی و ایجابی بصیرت در نهج البلاغه" نویسنده محمد ربانی، ۱۳۹۲
- ۸- مقاله "بصیرت از منظر نهج البلاغه" نویسنده: جعفر وفا، ۱۳۸۸
- ۹- مقاله "بصیرت در کلام حضرت علی (علیه السلام)" نویسنده: فاطمه مظفری، ۱۳۸۴
- مقالات و پژوهش های مذکور که به آن ها اشاره ای شد؛ هر کدام به صورت های مختلف پیرامون بصیرت در نهج البلاغه به بحث هایی پرداخته اند اما این پژوهش در صدد بیان نقش بصیرت افزایی در سلامت اخلاقی خانواده در کتاب شریف نهج البلاغه می باشد که تاکنون به صورت تفصیلی و جامع مورد بررسی قرار نگرفته است.

۱. مفاهیم

۱-۱. بصیرت

در معنا و مفهوم بصیرت آمده است که بَصَر (بر وزن شرف) هم به چشم گفته می شود هم به حسن بینائی و به علم نیز اطلاق می شود و بصیرت بینائی قلب است. راغب در مفردات می گوید: به درک قلب، بصیرت و بصر گویند ناگفته نماند: بَصَر از باب عِلْم یَعْلَم به معنی علم می آید و در باب افعال به معنی دیدن است. در مجمع البیان آمده است: "بَصْرٌ در مقام علم و "أَبْصَرَ" در مقام دیدن می آید. چه «مَنْ أَبْصَرَهَا بَصَرَهُ وَمَنْ أَبْصَرَ إِلَيْهَا أَعْمَتَهُ» حضرت علی (علیه السلام) در خطبه ۸۲ می فرمایند: "گویم خانه ای که اولش رنج و آخرش محنت است هر کس با آن نگاه کند صاحب بصیرت شود و هر کس به آن نگاه کند کورش نماید."^۱

و در خطبه ۱۲۸ درباره حکمین فرمودند: "ترکا الحقّ، و هما یبصرانه" یُبصرانه از باب افعال است و به این معنا با آن که آن ها حق را می دیدند، آن ها را ترک کردند و خواسته آنان جور و رای شان کج بود.^۲

۱. دشتی، خ ۹۲، ص ۶۰

۲. همان، خ ۱۲۸، ص ۱۵۳

راغب اشاره دارد که البَصْرَبه عضو بینائی گفته می شود همانند "كَلَمَحِ الْبَصَرِ". و "بصيرة و بَصْرٌ" به حسّ بینائی و قدرت ادراک دل اطلاق می شود.^۲ بصیرت در لغت به معنای عبرت، ثبات در دین، محبت و استبصار در چیزی علم و خبره، زیرکی و گواه و همچنین به معنای عقیده قلب و یقین می باشد.^۳

معنای اصلی بصر همان علم یافتن است که گاه با دیده چشم و گاه با دیده قلب حاصل می شود و همان طور که دیدن و رؤیت مفید به علم نیستند علم نیز مطلق بوده و مقید به دیدن و رؤیت نیست^۴ به معنای عبرت، وقتی گفته می شود آیا برای شما در این امر بصیرتی هست؟ منظور اینست آیا برای شما عبرتی هست که از آن عبرت گیرید.^۵

بصیرت به معنای بینش، بینایی، روشن ضمیری و دید عمیق است. به لحاظ اصطلاحی می توان آن را تعریف کرد. علمی که باور انسان را به گونه ای شکل دهد که گویی انسان، حقیقت را به «علم یقین» بی هیچ واسطه ای می بیند و درک می کند.

همچنین گفته شده است: بصیرت، نیروی نهانی و قوه ای قلبی است که در شناخت حقایق تا عمق وجود و باطن ذات آن رسوخ می کند یا قوه ای قلبی و نیرویی باطنی است که به نور قدس روشن گردیده و از پرتو آن صاحب بصیرت، حقایق و باطن اشیاء را درمی یابد، همان طور که نفس به وسیله چشم، صور و اهر اشیاء را می بیند.^۶

۱-۲. خانواده

«خانواده» در لغت به معنای خاندان، دودمان، اهل خانه، زن و فرزند و فامیل به کار رفته است.^۷ معادل این واژه در زبان عربی «أسرة» است که ابن منظور در این مورد بیان می کند که خانواده به معنای مکان و محل محفوظ و امن است، همچون حصار یا سپری که افراد به واسطه آن خود را از

۱. نحل: ۷۷

۲. راغب اصفهانی، ص ۵۷۷

۳. الفیومی، المصباح المنیر، ص ۵۰، علی اکبر دهخدا، لغت نامه، ج ۱، ص ۱۲۴

۴. مصطفوی، التحقیق فی کلمات القرآن، ذیل بصر

۵. فراهیدی، العین، ذیل بصر

۶. جمعی از محققان، دایرة المعارف تشیع، ج ۳، ص ۲۷۱ و فرهنگ معین ذیل واژه بصیرت

۷. دهخدا، لغت نامه دهخدا

خطرات حفظ می کنند.^۱ به عبارتی دیگر، وجه تسمیه خانواده به اسره همین است که اعضای آن در این حصار، احساس آرامش و امنیت می کنند.

۱-۳. اخلاق

اخلاق جمع «خَلَق» و «خُلِق» می باشد. خُلُق به معنی قوا و سجایا و صفات درونی است که با چشم دل دیده می شود و در اصطلاح اخلاق مجموعه صفات روحی و باطنی انسان است، و یا علمی است که از ملکات و صفات خوب و بد و ریشه ها و آثار آن سخن می گوید.^۲ در کتاب مفردات راغب «اخلاق» جمع خُلُق (بروزن قُفْل) است. و «خُلُق» (بر وزن افق) می باشد.^۳ این دو واژه در اصل به یک ریشه باز می گردد. خَلَق به معنی هبیت و شکل و صورتی است که انسان با چشم می بیند. خُلُق به معنی قوا سجایا و صفات درونی است که با چشم دل دیده می شود.

بنابراین اخلاق عبارتند از خویی هایی است که در نفس آدمی به واسطه اعمال متناسب با آن ها پیدا می شود و به تدریج با تکرار آن اعمال به صورت مَلَکَه (یعنی خوی راسخ در روح) در می آید.^۴ بعضی گفته اند اخلاق از ثمرات تربیت است چرا که تربیت فراهم کردن زمینه ای برای رشد استعدادها است. روح آدمی با تربیت رشد می کند و با ثمرات اخلاق بارور می گردد.

اخلاق زاییده تربیت، و تربیت زاییده اخلاق است.^۵ با این توضیح ابن مسکویه می گوید. خُلُق همان حالت نفسانی است که انسان را به انجام کارهایی دعوت می کند. بی آن که نیاز به تفکر و اندیشه داشته باشد. مَرحوم فیض کاشانی می گوید بدان که خوی عبارت است از هیئتی استوار با نفس که افعال به آسانی و بدون نیاز به فکر و اندیشه از آن صادر می شود.^۶

۱-۴. سلامت اخلاقی

سلامتی از لحاظ ادبیات فارسی مصدر است و به معنی بی گزند شدن بی عیب شدن، رهایی یافتن، نجات یافتن، امنیت، عافیت تندرستی نجات و خلاصی از بیماری و شفا می باشد.^۸

۱. ابن منظور، لسان العرب، ص ۱۹

۲. فولادگر، سیمای اخلاق در آیینه قرآن و احادیث، ص ۴.

۳. راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ص ۱۵.

۴. المیزان، ج ۱، ص ۳۵۹.

۵. فولادگر، سیمای اخلاق در آیینه قرآن و احادیث، ص ۶.

۶. ابن مسکویه، تهذیب الاخلاق و تطهیر الاعراق، ص ۵۱.

۷. فیض کاشانی، حقایق، ص ۵۴.

۸. معین، فرهنگ فارسی، ص ۵۵۴.

سیر در نیک و بد احوال گذشتگان و دریافتن عوامل خوشبختی و بدبختی پیشینیان و فهم اسباب عزت و ذلت ایشان، راهی است نیکو برای تربیت فرزندان در خانواده. و همان گونه که امام (علیه السلام) به عنوان پدری دلسوز در این نامه به فرزندش، نصیحت فرمودند می توان دریافت که خیر خواهی از جنبه هایی است که در فرهنگ انسان ساز اسلام از جایگاه و منزلت والایی برخوردار است و در اخلاق خانواده خیر خواهی و نصیحت از ارکان مهم می باشد. این مهم است که پدر و مادر با فرزندان از سر نصیحت سخن بگویند. داوری، شاخص های خانواده مطلوب در نگاه امام علی (علیه السلام) و پندپذیری و عبرت آموزی از اعمال پسندیده و فضایل نفسانی است که موجب بیداری انسان، کسب بصیرت و تعالی روح و سعادت دنیا و آخرت می شود. یکی از مهم ترین مقاصد عبرت، آن است که انسان به درجه ای از درک و بصیرت برسد که بتواند از ظاهر امور بگذرد و به باطن آن ها بنگرد. از دیگر فواید و پیامدهای تربیتی عبرت در کلام امام علی (علیه السلام)، می توان به نقش هدایت گری عبرت اشاره نمود، زیرا عبرت ها همواره انسان را به رشد و کمال رسانده و به راه درست هدایت می کنند و چراغ هایی هستند که مسیر صحیح زندگی را نشان می دهند.

تفکر و اندیشه

تعقل در آیات و نشانه های الهی موجب می شود تا سطح خواسته ها و اهداف انسانی متعالی شود و دنیا تنها به عنوان ابزار کمالی مورد توجه قرار گیرد. از این رو خداوند به مسئله تعقل، توجه خاص می دهد و ترک خردورزی از سوی انسان را مایه توجه به دنیا و غفلت از خدا و آخرت بر می شمارد. بی شک خردورزی و تعقل موجبات ترقی و پیشرفت خانواده است. با تفکر در حوادث و عبرت آموزی و کسب بصیرت لازم انسان از جهالت و نادانی و خطا خارج می شود. خانواده هرچه بیش تر بر تفکر و اندیشه استوار باشد به همان اندازه از استحکام و مطلوبیت بیش تری برخوردار است.

پرورش عقل و کاربرد صحیح آن در تربیت اخلاقی فرزندان از جایگاه والایی برخوردار است و از مهم ترین موضوعات و مسائل فرد و جامعه به شمار می رود، زیرا اسلام دین عقل است و درک حقایق و شناخت معارف و ارتباط منطقی با مبدأ و معاد و معرفت پیامبران و امامان و روشن گری طریق رشد و هدایت و تکامل انسان در زمینه های مادی و معنوی و معاش و معاد به عقل وابسته است.

آن حضرت در وصیتی به فرزندش امام حسین (علیه السلام) فرموده است: "أَيُّ بَنِي الْفِكَرَةِ تَوَرَّثُ نُوراً وَالْغَفْلَةُ ظُلُمَةٌ؛ ای پسر من! اندیشیدن نور پدید می آورد، و غفلت ورزیدن ظلمت." ^۱

۱. محمدی ری شهری، میزان الحکمه، ج ۳، حدیث ۱۵۱۸۸-۵۲. مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۴، ص ۲۳۷

نتیجه گیری

از آن چه گذشت روشن گردید که بصیرت، در سلامت اخلاقی خانواده با عواملی فزونی می یابد، که در نهج البلاغه انعکاس یافته است. خانواده به عنوان نخستین کانون زندگی و شخصیت فرد در جامعه و میزان موفقیت وی تاثیر بسزایی داشته و دارای اهمیت فراوان می باشد. بصیرت، چراغی است که روشنگر و نجات بخش انسان از گمراهی بوده، به وی قدرت می دهد تا با حق محوری، راه صواب را از ناصواب تشخیص دهد. با بررسی سخنان حضرت امیرالمؤمنین (علیه السلام) در این کتاب ارزشمند

روشن گردید که نقش بصیرت افزایی در سلامت اخلاقی خانواده شامل: ذکر و یادحق، تقوا و رشد شخصیت معنوی اعضای خانواده، تهذیب نفس، تمسک به قرآن، نفی وابستگی های مادی، مباشرت با اهل حق و پیمودن راه اهل بصیرت (امامان معصوم علیهم السلام)، عبرت گرفتن از تاریخ و آثار گذشتگان، تفکر و اندیشه، می باشد.

فهرست منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

۱. ابن شعبه حرانی، تحف العقول، تحف العقول، قم: جامعه مدرسین، چاپ دوم، ۱۴۰۴ ه.ق.
۲. ابن شهر آشوب مازندرانی، محمد بن علی، مناقب آل ابی طالب علیهم السلام، قم: انتشارات علامه، چاپ اول، ۱۳۷۹ ه.ق.
۳. ابن منظور، لسان العرب، قم، ادب الحوزه، ج ۹، ص ۱۳، ۱۴۰۵ ه.ق.

۴. الفيومى، أبو العباس، المصباح المنير فى غريب الشرح الكبير، المكتبة العلمية - بيروت، بى تا.
۵. اربلى، على بن عيسى، كشف الغمة فى معرفة الأئمة، تبريز: انتشارات بنى هاشمى، چاپ اول، ۱۳۸۱ ه.ق.
۶. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، غرر الحکم و درر الکلم، قم: انتشارات دار الكتاب الإسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۰ ه.ق.
۷. خرمشاهی، بهاء‌الدین، جوادی، احمد صدر، فانی، کامران، دایرة المعارف تشیع، ناشر: شهید سعید محبی، ج ۳، ۱۳۷۵ ه.ش.
۸. دشتی، محمد، ترجمه نهج البلاغه، ویرایش جدید (چاپ دوم)، مؤسسه نشر فرهنگى تحقیقاتی امیرالمومنین (علیه السلام)، ۱۳۸۹ ه.ش.
۹. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، جلد ۳۶، چاپ سیروس حرف غ: ۹، ۱۳۵۵ ه.ش.
۱۰. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ قرآن، مترجم حسین خدپرست، چاپ هفتم، ناشر نوید اسلام، ۱۳۹۲ ه.ش.
۱۱. شیخ حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعة، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام، چاپ اول، ۱۴۰۹ ه.ق.
۱۲. شوشتری، نور الله بن شریف الدین، احقاق الحق و ازهاق الباطل، قم: مکتبه آیت الله المرعشی النجفی العامه، ۱۴۰۹ ه.ق.
۱۳. طباطبایی، سید محمد حسین، سنن النبى، چاپ قدس، قم: چاپ اول؛ ۱۳۸۶ ه.ش، المیزان، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ بیست و چهارم، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، ۱۳۹۰ ه.ش.
۱۴. فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، قم، انتشارات هجرت، چاپ دوم، ۱۴۱۰ ه.ق.
۱۵. فولادگر، محمد، سیمای اخلاق در آینه قرآن و احادیث، مرکز نشر دانشگاه صنعتی اصفهان، چاپ اول، ۱۳۷۶ ه.ش.
۱۶. فیض کاشانی، محمد محسن، حقایق، تهران: نشر حاج سیداحمد کتابچی، ۱۳۷۵ ه. ق.
۱۷. قمی، عباس، سفینه البحار و مدینه الحکم و الآثار، قم: انتشارات اسوه، چاپ اول، ۱۴۱۴ ه.ق.
۱۸. مبارکی، محمدرضا، عزیزآبادی فراهانی، فاطمه، امام جمعه، فرهاد، تأثیر طرح بصیرت افزایی و تعالی معنوی خانواده بر تحکیم بنیان خانواده های شهرک شهید چمران، مجله مدیریت فرهنگی، شماره ۴۱، ۱۳۹۷ ه.ش.
۱۹. محمدی ری شهری، محمد، تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، قم: انتشارات دار الحدیث، چاپ دوم، ۱۳۸۹ ه.ش.
۲۰. محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، مترجم حمیدرضا شیخی، سازمان چاپ و نشر دارالحدیث، چاپ چهاردهم، ۱۳۸۴ ه.ش.
۲۱. مجلسی، محمد باقر، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار علیهم السلام، بیروت: دارالاحیاء التراث العربیه، چاپ دوم، ۱۴۰۳ ه.ق.

۲۲. مجلسی، محمد باقر، مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول ، تهران: دار الکتب الإسلامیة، چاپ دوم، ۱۴۰۴ ه.ق.
۲۳. مسکویه، ابوعلی احمد بن محمد، تهذیب الاخلاق و تطهیر الاعراق، انتشارات بیدار، ۱۴۱۲ ه.ق.
۲۴. مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن، بیروت: دار الکتب العلمیه، بی تا.
۲۵. مطهری، مرتضی، سیری در نهج البلاغه، چاپ ۴۱، انتشارات صدرا، ۱۳۸۸ ه.ش.
۲۶. مکارم شیرازی، ناصر، طباطبائی، محمد حسین، ترجمه تفسیر المیزان، جلد ۱، قم: بنیاد علمی و فرهنگی علامه طباطبائی؛ تهران: رجا، ۱۳۶۷ ه.ش.
۲۷. معادیخواه، عبدالمجید، فرهنگ تفصیلی مفاهیم نهج البلاغه، چاپ اول، نشر ذره، ۱۳۷۳ ه.ش.
۲۸. معین، محمد، فرهنگ معین، تهران: انتشارات ادنا، چاپ چهارم، ۱۳۸۱ ه.ش.